

§3. Конституція і законодавство України про свободу совісті

Демократичні процеси, які були започатковані в 1985 р., розпад СРСР, утворення незалежної Української держави зумовили кардинальні зміни як в усіх галузях суспільного буття, так і в релігійній сфері щодо державно-церковних відносин. Наша держава заявила про пріоритетність прав людини, про свою підтримку міжнародних правових актів, що стосуються прав і свобод, зокрема свободи совісті.

У контексті Загальної Декларації прав людини, документів, підписаних у рамках Гельсінських угод, які безпосередньо стосуються проблем свободи совісті, релігії, церкви, Верховна Рада України 23 квітня 1991 р. прийняла Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Цей Закон започаткував законодавчу основу, що закріпила оптимальні демократичні критерії державно-церковних відносин, дав змогу створити правові основи, необхідні для послідовної реалізації принципів свободи совісті (свободи релігії, свободи церкви) в Україні. Специфічний характер діяльності релігійних організацій знайшов своє відображення в спеціальних нормах чинного законодавства, яке уточнює, конкретизує правовий статус релігійних організацій, можливості та умови для виконання ними своєї функціональної ролі в суспільстві. В своїй сукупності законодавство України, що регулює усі правовідносини, пов'язані зі свободою совісті, постає як цілісна система нормативних актів, які містять норми різних галузей права: адміністративного, цивільного, кримінального тощо.

Фундаментальні основи, гарантії, умови та можливості практичної реалізації прав і свобод людини, в тому числі права на свободу совісті, знайшли відображення у статтях розділу другого «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, яка прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.

У статті 35 цього розділу Конституції України зазначається: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово[^] чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою».

Свобода світогляду і віросповідання (свобода совісті), як й інші основні права і свободи людини (зокрема, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34)), розглядаються Конституцією як невідчужувані та непорушні (ст. 21).

Декларовані, гарантовані Конституцією права і свободи людини визначають «зміст і

спрямованість діяльності держави», а їх утвердження і забезпечення «є головним обов'язком держави»

(ст. 3).

Конституція України, законодавство про свободу совісті (свободу світогляду і віросповідань) розглядають останню як особисте право людини вільно і незалежно визначати своє ставлення до релігії. Це право, як записано в Законі України «Про свободу

совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Закон не допускає встановлення обов'язкових переконань і світогляду, будь-якого примусу при визначенні громадянами свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії. Гарантується право батьків (або осіб, які їх замінюють) виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань і ставлення до релігії та право на таємницю сповіді.

В основу конституційних гарантій свободи совісті, свободи релігії покладено п'ять визначальних принципів:

I. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії. Конституцією України (ст. 24) гарантована рівність усім громадянам: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань...». Тобто громадяни (віруючі, невіруючі, атеїсти) мають рівні права в усіх сферах життя суспільства, на них покладаються рівні обов'язки.

II. Відокремлення церкви і релігійних організацій від держави (ст. 35 Конституції України). Це — один з основних принципів забезпечення свободи совісті (свободи релігії) в поліконфесійній державі, якою і є Україна, гармонічних державноцерковних відносин. Цей принцип постає своєрідним гарантом невтручання держави, її органів і службових осіб у внутрішні справи церкви (релігійних організацій), у здійснювану ними в межах закону діяльність. Держава в питаннях віри є нейтральною. Вона не фінансує діяльність релігійних організацій. Суть цього принципу і в тому, що релігійні організації, їх інститути не виконують державних функцій, не втручаються у справи держави, не є суб'єктом політичного життя. Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність структурних підрозділів інших віросповідань, проповідувати ворожнечу, проявляти нетерпимість до прихильників інших релігій, невіруючих, атеїстів.

III. Відокремлення школи від церкви. Цей принцип стверджує світський характер системи державної освіти в Україні й означає також, що держава не має на меті формувати в учнів, студентів якесь певне ставлення до релігії. Аналіз релігії здійснюється з наукових позицій. Навчально-виховний процес у державних закладах освіти вільний від втручання релігійних органі-

зацій. Стаття 6 про відокремлення школи від церкви Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» гарантує рівність прав громадян України на здобуття

різних видів і рівнів освіти. Держава не бере на себе справу релігійної освіти й виховання. Релігійна освіта й виховання — це справа релігійних організацій і батьків. Закон вимагає лише, щоб релігійний навчально-виховний процес відбувався в атмосфері терпимості та поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань, щоб не порушувалися права дитини, її інтереси.

IV. Рівність усіх релігійних організацій перед законом.

Розділ другий Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» містить норми, що гарантують свободу церкви (релігійних організацій). Останні визначаються як добровільні об'єднання віруючих, які створюються ними з метою спільного задоволення своїх релігійних потреб, реалізації права на свободу віросповідання. Усі релігійні організації незалежно від їх конфесійної належності є рівними перед законом. Не допускається вста

новлення будь-яких переваг чи обмежень одних церков (релігійних організацій) щодо інших. Держава однаковою мірою захищає права й законні інтереси всіх релігійних організацій будь-якого віросповідання, якщо їхня діяльність не суперечить вимогам чинного законодавства і правопорядку. Релігійні організації вільні в своїй канонічній та позарелігійній діяльності. З моменту реєстрації свого статуту релігійна організація набуває прав юридичної особи. Закон містить норми, які забезпечують реалізацію майнових прав релігійних організацій, їх виробничу, господарсько-

фінансову діяльність.

V. Наявність спеціальних законодавчих актів, які визначають механізми реалізації права на свободу совісті, свободу церкви. Ці законодавчі акти регулюють права власності релігійних організацій, їх добродійну та культурно-освітню діяльність, трудові відносини у релігійних організаціях та на їх підприємствах, можливості створення власних, а також використання державних засобів масової інформації, встановлюють певні пільги для релігійних об'єднань. У законодавчих актах є так само норми, які вказують на конкретну відповідальність за порушення законодавства України про свободу совісті. Водночас слід зазначити, що передбачені законом обмеження при реалізації прав на свободу совісті, свободу церкви постають як необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, здоров'я, життя і моралі, а також прав і свобод інших громадян. Ці обмеження відповідають нормам

міжнародного права в цій сфері.

Можна із впевненістю стверджувати, що в Україні створена правова база, необхідна для повноцінної реалізації свободи совісті й віросповідання, діяльності релігійних організацій.

Конкретні кроки в нормалізації державно-церковних відносин в Україні, створення законодавчої бази, що гарантує практичну реалізацію права на свободу совісті, реальні умови вільного функціонування релігійних організацій, можливості повного виконання притаманної їм місії, сприяли розвиткові процесу, який у засобах масової інформації, наукових працях був охарактеризований як «процес релігійного відродження». Основними критеріями структури останнього є передусім зростання кількості релігійних організацій, числа віруючих, розширення спектру конфесійного розмаїття. Тільки за період 1991—1995 рр. чисельність релігійних громад зросла на 30 % і налічує нині понад 17 000 громад більш як 70 віросповідних напрямів. Змінився соціальний, правовий статус релігії, релігійних організацій в українському суспільстві. Значно підвищився рівень довіри до церкви, релігійних організацій, до їх

духовного і добродійного служіння.

Значущість для людини прав на свободу совісті, свободу самовизначення і самореалізації у духовній сфері в процесі соціологічного опитування підтвердили близько 90 % респондентів. Ці позитивні процеси, як і прагнення держави забезпечити повноцінну реалізацію гуманістичних принципів свободи совісті в контексті вимог міжнародного права, є хронологічно першим свідченням духовного розкріпачення українського суспільства, його впевненого поступу шляхом демократії і свободи.